

RÁCZ KÁLMÁN**Az egyetemi autonómia Magyarországon
1848 és 1945 között****A forradalomtól a kiegyezésig**

Az utóbb Pázmány Péter nevét viselő Tudományegyetemet 1635-ben alapították meg Nagyszombatban, és 1784-ben költöztették Pestre. A 18. század folyamán szervezeti struktúráját és az egész oktatást alaposan átalakították. Az egyházi kötődések fokozatosan lazultak, s az egyetem állami intézménnyé vált; majd a folyamatot betetőzve a 19. század első felében a bécsi udvar centralizált irányítási struktúrát épített ki az egyetemre, a birodalom többi felsőoktatási intézményéhez hasonló szigorú állami felügyelet alá vonva azt. A rendkívül centralizált rendszer meghíúsította az önálló cselekvés, az érdemi autonómia minden lehetőségét. Kornis Gyula megállapítása szerint az abszolutisztikus rendőrállam minden ízében megkötötte az egyetemet, megsabta tankönyveit, és a tanárok szigorú köteletségévé tette, hogy az előadásokon ragaszkodjanak az előírt tankönyvekhez. Így a tudóst megfosztották a gondolkodás legelemből szabadságától is.¹

A tudományos haladást szinte lehetetlenné tévő struktúrát az 1848-as forradalom robbantotta szét, és az 1848. évi XIX. törvénycikk utat nyitott egy korszerű egyetemi szervezet kialakítása felé. A mindössze két paragrafusból álló, keretszabály jellegű egyetemi törvény első pontja kodifikálta az intézmény függetlenségét Bécstől, és közvetlenül a felelős magyar kormány közoktatási miniszterének felügyelete alá helyezte azt. A liberális egyetempolitika másik fontos eleme, a tanszabadság, a törvény 2. paragrafusában kapott helyet, amely kimondta mind az okta-

¹ KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei. 1777–1848.* I. k. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 390.

tás, mind a tanulás szabadságának elvét. Ennél továbbmenően azonban a jogszabály ezt a kérdést sem részletezte.

A negyvennyolcas politikusgárdának arra már nem maradt ideje, hogy az elfogadott törvény szellemében modern egyetemi szervezeti szabályzatot adjon ki, pedig Eötvös József kultuszminiszter *A magyar egyetem alapszabályai* címmel erre részletes tervezetet készített. Az 1848 előtti egyetemi rendszer azonban Bécsből nézve is idejétmúltnak látszott, így az átalakítás a szabadságharc bukása után sem torpant meg. Az önkényuralmi kormányzat által birodalomszerte meghonosított új felsőoktatási struktúra végül korszakalkotónak bizonyult, és hosszú időre meghatározta úgy a pesti, mint a későbbi alapítású vidéki egyetemek autonómiájának fejlődését.

Leopold Thun, a birodalmi kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere az átalakításnál a porosz Wilhelm von Humboldt által kidolgozott koncepciót adaptálta. Humboldt úgy gondolta, hogy az egyetemek intézményi önállóságát kívülről, az állam által kell biztosítani; az állam gyakoroljon felügyeletet az egyetemek felett, többek között az egyetemi tanárok kinevezése formájában. A koncepció értelmében ez az állami felügyelet csak bizonyos korlátok között érvényesülhetett, olyan mértékben, „ami szükséges és elégséges ahhoz, hogy a hagyományos egyetem korporatív előjogait semlegesítse és visszaállításukat megakadályozza, hogy a felsőfokú tanintézeteket az egyházi befolyástól megvédje, s végül hogy az egyetemi tudományokban időről időre természetszerűleg kialakuló iskolák, illetve irányzatok hegemoniatörekvéseit semlegesítse”.² Az állami felügyelet igénye tehát a humboldti koncepció elengedhetetlen része volt, sőt a modern egyetem kialakításának kulcsfontosságú feltétele. Humboldt szerint a felügyelet az egyetem hasznára kell hogy váljon anélkül, hogy a politika veszélyeztetni, befolyásolni tudná a tudományos munkát. Ebből a nézőpontból válik igazán érthetővé, hogy az 1848. évi XIX. tc. 1. paragrafusában megfogalmazottak, vagyis az egyetemnek a minisztérium közvetlen hatósága alá rendelése miért számít az autonómia terén jelentős előrelépésnek, holott az „alárendelés” fogalma első pillantásra ellentmondani látszik az „önállóság” követelményének.

Thun 1849-ben, a 25 paragrafust tartalmazó, s a birodalom csaknem valamennyi tartományának felsőoktatási intézményébe leküldött 6798. számú rendelettel vezette be a pesti egyetemen is a humboldti modellen alapuló új szervezeti szabályzatot. A *Hatósági Szervezési Szabályzat* nevet viselő rendelet kísérőszövege hangsúlyozta, hogy ideiglenes intéz-

² Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltzásai*. Felsőoktatás-történeti tanulmányok. Magyar Felsőoktatás Könyvek 18. Professzorok Háza, Budapest, 2001. 110.

kedésről van szó, négy éven belül „minden egyes egyetem részére a sajátos körülményeihez képest végleges alapszabályok meg fognak állapíttatni”.³ Az ígélet ellenére azonban mindez nem következett be, a pesti egyetem a neoabszolutizmus időszakában nem kapott új, részletesebb szabályzatot. Sőt, később a dualizmus korának és a két világháború közötti időszaknak a kultuszminiszterei sem változtatták meg új szabályzattal a Thun-féle szervezeti struktúrát, így az ideiglenesnek szánt rendelkezések „megélték az 1945-ben bevezetett munkástanfolyamokat, a tervszerűen kialakított képzési keretszámokat és az új felvételi normákat elrendelő 1948-as egyetemi reformot is. Csupán a második reformhullám idején, 1951-ben került sor egy új egyetemi szervezeti szabályzat kidolgozására.”⁴

Thun rendelkezését 1860-ig átültették a gyakorlatba. Az új szervezeti rendszerben az egyetem belső ügyeit a tanári karból választott vezetők és testületek intézték, így az intézmény alapjában véve autonóm „tanári” egyetemmé alakult át. Az ideiglenes szervezési szabályzat szerint az egyetemi karok közvetlen irányító hatósága a tanári testület volt, amelynek tagjai a rendes és rendkívüli tanárok – az utóbbiak száma a kari hatóságban nem haladhatta meg az előbbieké felét –, továbbá a magántanárok két képviselője tanácskozási, valamint a dékán- és rektorválasztásra korlátozott szavazati joggal. A dékánt a tanári testület évenként választotta meg a kebelébe tartozó rendes tanárok közül, feladatai közé tartozott a tanulmányokat illető törvények és rendeletek végrehajtása, valamint az esetleges hiányosságok jelzése az Egyetemi Tanácsnak, szükség esetén a minisztériumnak. A minisztérium felügyeleti jogköréből következett, hogy ha a kultuskormányzat az oktatás érdekeit valamely ügyből, problémából fakadóan veszélyeztetve látta, határozott vagy határozatlan időre teljhatalmú dékánt nevezhetett ki.

Az Egyetemi Tanács szintén évente újjáalakult; tagjai a rektor, a prorektor (az előző évi rektor), a dékán és a prodekánek (az előző évi dékánok) voltak. A rektort a karok sorrendje szerint évente más karból, a rendes tanárok közül választották oly módon, hogy mindegyik tanári testület a saját kebeléből négy tagot – közülük kettőnek rendes tanárnak kellett lennie – delegált, akik a távozó rektor elnöklete alatt megválasztották az új rektort. Az egyetemi választásokat mindig az előző tanév

³ *A budapesti m. kir. tudományegyetem szabálykönyve*. I. k. Összeállította: Dr. MARGITAI Antal egy. tanácsjegyző, Budapest, 1903. 5.

⁴ BIRÓ Judit: *Magántanárok a pesti tudományegyetemen 1848–1952*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 12. ELTE, Budapest, 1990. 8.

utolsó havában tartották meg, majd az eredményt felterjesztették a minisztériumhoz, hogy megerősítse. Az Egyetemi Tanács volt a legfelsőbb egyetemi hatóság, hatáskörébe tartoztak az intézmény általános érdekű ügyei a közigazgatás, az oktatás, a fegyelem terén. Joga volt betekinteni valamennyi tanári testület tárgyalásaiba, és a testületek határozatait, ha úgy látta jónak, fel is függeszthette, vagy a dologról jelentést tehetett a minisztériumnak. Érvényesítette a fegyelmet a tantestületek tagjai és a tanulók felett. Fellebbezési fórumnak számított a dékánok és kari tanácsok határozataival szemben, és döntött az egyetemi testületek közti illetőségi vitákban. Általa érintkeztek a karok a minisztériummal, és joga volt arra, hogy ezek előterjesztéseivel a saját véleményét is csatolja.

A Thun-féle szervezeti szabályzat, mint jeleztem, működőképesnek bizonyult hosszú távon, de százéves karrierje a pesti egyetemen korántsem nevezhető az olajozottan működő szervezet, illetve autonómia korszakának. Az ideiglenesség folytán ugyanis hiányzott ebből a szabályozásból az önkormányzati jogkörök, a tanári és tanulói jogállások precíz körülírása, az intézményi autonómia határainak pontos megszabása. A szabályzat nem adott egyértelmű válaszokat az autonómiát érintő több fontos kérdésre, például a tanári kinevezések módjára. Mindebből aztán logikus következményként fakadt – fogalmaz Bíró Judit –, hogy teret nyert az egyetemi hagyomány, amely egyes történelmi okmányok előírásából és múltbéli precedensekből állt össze. A pesti egyetem működését a szokásjog erőteljesen meghatározta, és ez az alaphelyzet tág teret nyújtott a különböző értelmezéseknek. Az értelmezési lehetőségek miatt jellemzővé vált, hogy „a 19. század második és a 20. század első felében az esetenkénti csatározások során dőlt el, hogy meddig mehet el az egyetem, és mi tartozik már a minisztérium hatáskörébe. A részletes, korszerű, és törvényesített szabályozás hiánya meghatározta az egyetemi önkormányzat és az államhatalmi akaratot képviselő minisztérium viszonyát.”⁵

Az egyetemi autonómia a dualizmus és a Horthy-kormányzat idején

A dualizmus és a Horthy-korszak egyetemi jellemzőit célszerű együttesen, éles határ jelzése nélkül vizsgálni, hiszen a felsőoktatás működési rendszerének keretei alapján 1920 után is változatlanok maradtak.

⁵ Bíró Judit: i. m. 9.

Az egyetemek fenntartásának terhe, működésük finanszírozása ebben az időszakban már elsősorban az államra hárult, ugyanis a növekvő kiadások – nagy értékű műszerek, berendezések vásárlása, a kutatások finanszírozása stb. – egyre inkább meghaladták az egyetemek erejét. Az állami pénzek előtérbe kerülése természetesen a fokozottabb számonkérést vonta maga után.

A budapesti tudományegyetem esetében is hasonló tendencia figyelhető meg, noha az intézménynek jelentős vagyona volt. Anyagi alapjait még Pázmány Péter rakta le 100 000 Ft összegű alapítványával, Lósy Imre és Lippay György érsek a jogi kar felállításához járult hozzá összesen 37 000 Ft-os alapítvánnyal; Mária Terézia pedig a dunaföldvári apátság javait adományozta az egyetemnek az orvosi kar megalapítására. Az esztergomi érsekek ezután is hosszú ideig évi 10 000 Ft-ot fordítottak az egyetem fenntartására. Mivel XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, amely addig az egyetem vagyonát kezelte, Mária Terézia az egyetemnek juttatta a nagyszombati jezsuita rendház összes ingó és ingatlan javait. Ezenkívül az intézmény megkapta a turóci prépostság sellyei, znióváráljai uradalmait, a bozóki prépostság fele részét a delneki pusztaival, valamint tulajdonába kerültek a pécsváradi apátság javai is. A birtokokat a 19. századra a pécsváradi, a földvári, a znióváráljai és a sellyei uradalmakba szervezték. A királynő intézkedéseinek köszönhetően az egyetem alapjához került a nagyszombati kollégium tőkéje és az egyetemi nyomda vagyona is.

A felsorolt vagyontestek Mária Terézia óta mind az úgynevezett Egyetemi Alap részét alkották, amely az intézmény fenntartására szolgált, s amelyet 1867-től a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) kezelt. Az alap jövedelmei azonban korántsem voltak elégségesek az egyetem fenntartására, még kevésbé a fejlesztések finanszírozására; a kormányzat ezért az intézményt rendszeres költségvetési támogatásban részesítette. Ebből következően az egyetem a költségvetési intézmények között szerepelt, és „gazdasági autonómiájának határait a költségvetési szabályok és a kultusz-tárca előírásai határozták meg”.⁶ A gyakorlatban ez azt eredményezte, hogy a budapesti egyetemnek – a dualista időszakban alapított többi hazai egyetemhez hasonlóan – gazdasági téren szinte semmi önállósága nem volt.

Az egyetemi autonómia gazdasági összefüggései a Horthy-korszakban sem sokat változtak. A trianoni békeszerződés következtében az intézmény elveszítette 16 000 holdnyi felvidéki birtokvagyonát. Az egyetem

⁶ Szógi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története: 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 242.

1923-ban pert indított visszaszerzésükért a hágai székhelyű úgynevezett Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróság előtt, és 1933-ban megnyerte a pert. Ezután az egyetem a Csehszlovákiától kapott összegből a Nógrád megyei Bujákon 8234 holdas birtokot vásárolt.

Az Egyetemi Tanács a hágai per időszakában látta elérkezettnek az időt arra, hogy az intézmény vagyoni jogi helyzetét tisztázza. A vallás- és közoktatásügyi miniszterhez eljuttatott beadványban megfogalmazta a következőket: „Magyar politikai és hivatali körökben is ismételten találkoztunk azzal a téves felfogással, [...] amely az Egyetemet jogi személyiség nélküli, állami tanintézetnek tekintette, az egyetemi alapot pedig olyan önálló jogi személynek tüntette fel, amelynek vagyona nem az egyetemé, s amelynek csupán a jövedelme szolgál az Egyetem fenntartására.”⁷ A tanács javasolta, hogy a telekkönyvbe az „Egyetemi Alap” helyett a Pázmány Péter Tudományegyetem nevét jegyezzék be tulajdonosként, illetve az oktatási célokat szolgáló ingatlanok esetében (például klinikák) a „magyar államkincstár” megjelölés helyett szintén az egyetem neve szerepeljen; javasolta továbbá, hogy a közalapítványok vagyonát olyan különálló szervezet kezelje, amelynek ellenőrzésében az egyetem is részt vesz, s végül hogy az intézmény per esetén a Közalapítványi Ügyigazgatóság mellőzésével szabadon választhasson ügyvédet, maga harcolhasson saját érdekeiért. Szerette volna azt is elérni, hogy a költségvetésben csak az egyetem fenntartására szolgáló állami hozzájárulás szerepeljen.

Az intézmény jogi személyiségének határozottabb megfogalmazására többek között a hosszan elhúzódó hágai perben szerzett tapasztalatok ösztönözték az Egyetemi Tanácsot. A csehszlovák peres fél ugyanis tagadta az intézmény jogi személyiségét, azt állítva, hogy Pázmány nem egyetemet, hanem csak alapítványt hozott létre, s így egy vagyontömeget ruházott fel jogi személyiséggel. Szerinte az egyetem csak egy jezsuita iskola volt, és fenntartására szolgált az alapítvány. Miután a pápa a rendet feloszlatta, az egyetem állami intézetté vált, valamint csehszlovák álláspont szerint a vagyontömeg is állami eredetű volt. „Mindkét esetben el kellett volna utasítani az egyetem keresetét. Az első esetben az egyetem nem lett volna tulajdonosnak tekinthető, míg az utóbbiban a trianoni rendelkezések értelmében a vagyon az illető utódállam tulajdonába ment volna át.”⁸

Az Egyetemi Tanács javaslatai azonban megmaradtak javaslatnak. A magyar kormány mindaddig határozottan kiállt az egyetem mellett,

⁷ Az Egyetemi Tanács 1936. április 16-i VI. rendes ülésének beadványa. ELTE Levéltára 8/b. BTK DH 1307/1932-33.

⁸ Uo.

amíg nem saját érdekeit látta veszélyeztetve a hágai per birtok-visszaszerzési akciója által; ámde az egyetem önállóságának „túlzott” megerősödése már nem állt érdekében.⁹

Az egyetem tanári testülete annak tudatában, hogy az egyetem gazdaságilag nem autonóm, már a kiegyezés után más hangsúlyokat igyekezett adni az önkormányzati értékeknek. Ezért az autonómia sarkalatos pontjaiként a gazdasági vonatkozások helyett inkább az igazgatási és a tanulmányi autonómia követelményeit emelte ki, beleértve a tanári kinevezéseket is. Mivel az 1849-es szabályzat több lényeges kérdést, így a tanszékek betöltésének módját sem tárgyalta, a nyilvános rendes és rendkívüli tanári kinevezések kapcsán a kialakult szokások alapján jártak el, amelynek során az egyetemnek korlátozott volt a hatásköre. A tanszékek betöltésére a karok javaslatot tehettek a minisztériumnak, többnyire hármas jelölés formájában, melyet általános pályázat kiírása és elbírálása előzött meg. Az egyetem jelölése a minisztériumot – erre utaló jogszabály híján – nem kötelezte, s így nem egyszer előfordult, hogy a VKM a kari jelölési sorrendtől eltérve tett előterjesztést a kinevezési hatáskörrel rendelkező uralkodó, később kormányzó felé, sőt többször megtörtént az is, hogy a jelölést figyelembe sem vette. Az ilyen esetek természetesen nem maradtak visszhang nélkül, és hosszabb-rövidebb ideig tartó konfliktus keletkezett a pesti egyetem és a kormányzat között. A felterjesztések és leiratok formájában zajló viták sarkalatos részei az autonómia körüli fejtegetések voltak; az autonómiát persze mindkét fél különböző módon értelmezte, más hangsúlyokkal és mértékekkel.

Ladányi Andor az egyetemi tanári kinevezésekkel kapcsolatban megjegyezte: 1867-től 1945-ig az egyes kormányok, ha valakit ki akartak nevezni egyetemi tanárnak, azt ki is nevezték, függetlenül attól, hogy az egyetem hányadik helyen jelölte őt, vagy jelölte-e egyáltalán.¹⁰ A megállapítás igazsága nem vitatható, ám ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a kormányok a szóban forgó időszakban ne tartották volna tiszteletben az egyetem autonómiáját a kinevezésekkel kapcsolatban, s lépten-nyomon figyelmen kívül hagyták volna az intézményi akaratot. Eckhart Ferenc a jogi kar történetét feldolgozó munkájában ennek az ellenkezőjére utal.¹¹

⁹ Kiss József Mihály: A Pázmány Péter Tudományegyetem felvidéki birtokai visszaszerzéséért indított perek. *Levéltári Szemle*, 1991/3. 38.

¹⁰ LADÁNYI Andor: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus korának második felében*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 1.), Budapest, 1969. 175.

¹¹ A Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. k. In: ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1935. 628.

Említi, hogy csak a legkritkább esetben fordult elő, hogy a miniszter nem méltányolta a kar jelölését, és nem az első helyen megnevezett tanárt nevezte ki. Az arányokat tekintve – bár többször előfordult a jelöléssel ellenkező kinevezés – a többi karon is hasonló volt a helyzet. Az egyetem és a kultuszárca közötti viszonylag harmonikusnak nevezhető viszonytarkító, kinevezésekből adódó konfliktusok azért is vertek meglehetősen nagy hullámokat, mert nem fordultak túl sűrűn elő.

A két világháború között a legnagyobb visszhangot kiváltó hatásköri vita Ádám Lajos 1926-os orvosprofesszori kinevezése kapcsán zajlott le. Az egyetemi autonómiát szorosan érintő problémakör jobb megvilágítása érdekében ezt az esetet mutatjuk be közelebbről.

1926. július 17-én Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Horthy Miklós kormányzó Ádám Lajost, a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanárát nyilvános rendkívüli tanárrá nevezte ki a több éves működési szünet után újra felállított III. számú sebészeti tanszék élére. A szóban forgó orvoskari katedra megszüntetésére (a kar beleegyezésével) még 1920-ban, Dollinger Gyula tanszékvezető tanár nyugalomba vonulása után került sor. Két sebészeti tanszék működött tehát 1920 és 1926 között, amelyek közül a II. számú 1926-ban megüresedett. A szokásos eljárást alkalmazva az orvosi kar élt jelölési jogával, és a pályázatok elbírálása után első helyen Bakay Lajosnak, a pécsi egyetem nyilvános rendes tanárának kinevezését ajánlotta a minisztérium felé. Bakayt ki is nevezték, de a minisztérium emellett két nem várt meglepetéssel is szolgált. Egyrészt hogy visszaállította a III. számú sebészeti tanszéket, másrészt hogy az élére Ádám Lajost helyezte. Ádám szintén pályázott a II. tanszékre, de a kar részletes bírálatban és indoklásban alkalmatlannak minősítette, így nem is került a három jelölt közé.

Az eljárás felzúdulást keltett az egyetemen, az orvosi kar az egyetem autonómiájának durva megsértéseként értelmezte az esetet. Sérelmesnek tartotta, hogy a minisztérium úgy állította fel a tanszéket, hogy azt az orvosi kar nem is kérte, az ügyben meg sem hallgatták, a tanszék betöltésére nem hirdettek pályázatot, a tanári kar véleményét nem kérték ki, sőt olyan egyént neveztek ki, akit a fakultás erre alkalmatlannak tartott. A minisztériumba küldött kari felirat érvelése szerint: ha az előzetes jelölési jogot a közoktatásügyi kormányzat nem tartja tiszteletben, és időnként olyanokat nevez ki, akiket az egyetem nem akar, s alkalmatlannak minősít, akkor az egész egyetemi autonómia megy veszendőbe, hiszen az autonómiának hordozói és őrei éppen az egyetemi tanárok.

A jelölési jogot pontosan azért találták ki, mert a tudományos és tanári alkalmasság értékelése annyira sokágú és kényes természetű szakügy,

hogy abban csakis egy hivatásos szaktestület, nem pedig „a politikai hullámoktól és egyéb befolyásoktól függő laikus kormányzat dönthet”.¹² A testületi önkormányzat tehát erre a feladatra sokkal alkalmasabb fórum, mint a tisztán bürokratikus miniszteriális adminisztráció, hiszen hatékonyabb védelmet nyújt az ellen, hogy politikai befolyás vagy protekció férközhessen hozzá. „Az orvostanári állás a közállások között talán a legfelelősségteljesebb, nem lehet egyéni szolgáltatások jutalmazásának eszköze”¹³ – hangoztatta az orvosi kar.

A professzorok kinevezése során alkalmazott politikai szempontok és egyéb protekciók a töredékesen fennmaradt minisztérium iratanyag alapján nem rekonstruálhatók, így azt sem tudjuk, mi állt Ádám Lajos kiválasztásának hátterében. Klebelsbergnek mindenesetre a kormányzói kinevezés megtörténte után, a minisztérium presztízsének védelme miatt sem volt igazán más választása, mint a személyéhez való ragaszkodás. Határozottan leszögezte, hogy a kormányzói kinevezés elleni fellépés, Ádám professzor működésének akadályozása törvénytört. Közölte, hogy az egyetemi tanszékek betöltésének módja a budapesti egyetemen törvénnyel vagy más írott joggal nincs szabályozva, az 1867 óta kifejlődött gyakorlat pedig egyáltalán nem volt egységes. Eötvös József minisztersége óta számos esetben előfordult, hogy az egyetemen a tanszékek vezető pozícióit a kar javaslata ellenére, sőt annak meghallgatása nélkül töltették be. Az egyetem jelölését – állította Klebelsberg – a kormányzat nem köteles figyelembe venni, a megtörtént kinevezéseken pedig egyáltalán nem áll módjában változtatni.¹⁴

Időközben a képviselőházban is tudomást szereztek az ügyről. A kultuszminiszter kijelentette, hogy a kinevezési szabadságot a karokon belüli „klikkszellem” kialakulása elleni orvosságnak is tartja: „Ha kötelező kandidációról van szó, az majdnem kooptációval ér fel. Ha egy karban öt-hat ember összeáll állandóan, olyan klikket alkothat, amely nélkül senki javaslatba nem hozható, és akkor, ha a fakultás túlságosan konzervatív, abba a haladás szelleme soha be nem hatolhat. A dolog természetével ellenkezik tehát, hogy a miniszter keze az egyetemen, amikor tanításról van szó, olyan mértékben megköttessék, hogy abba a felelős miniszternek egyéb beleszólása ne lehessen, csak az, hogy nem.”¹⁵

¹² SOTE Levéltára. Az orvostudományi Kar 1926. szeptember 16-i ülésének jegyzőkönyve.

¹³ Uo.

¹⁴ Klebelsberg 1927. január 21-i leirata az Egyetemi Tanácshoz. SOTE Levéltára.

¹⁵ Klebelsberg 1927. február 16-i beszéde. *Képviselőházi Napló*, 1927. február. 139.

Az Egyetemi Tanács ülésén Notter Antal jog- és államtudományi pro-dékán is állást foglalt. Szerinte a kormány kezét valóban nem köti jog-szabály, a *nem jogellenes* azonban még nem jelenti egyben azt is, hogy *helyes*. Nem elég ugyanis, ha az egyetemi katedrát jogszerűen töltik be, hanem annak helyesen is kell történnie, úgy, hogy a katedrát a megfelelő személy kapja. Ez pedig megköveteli a karnak mint szakértő testü-letnek a közreműködését. Hozzátette viszont: „Az egyetem, bármekko-ra autonómiája is legyen, a kormánynak alá van rendelve. A Tekintetes Tanács, a tudománykarok, a rektor és a dékánok a kormánnyal szem-ben alsóbb hatóságok. Az alsóbb hatóságok aktív vagy passzív rezisz-tenciája a kormánnyal szemben nem a jog uralma, hanem anarchia.”¹⁶

Az engedelmes állásfoglalásra Klebelsberg felszólítása is ösztönözte az Egyetemi Tanácsot: „...a királyi kormány akaratának érvényesítése cél-jából szükségesnek mutatkozó további intézkedéseket az egyetem újabb meghallgatása nélkül, felügyeleti hatáskörömben fogom megtenni.”¹⁷

A kinevezés érvényességének ténye és az ellentmondást nem tűrő kor-mányzati fellépés következtében a tanács meghajolt a végrehajtó hata-lom akarata előtt. Tanácsi biztost küldött ki a renitenskedő karra, és Ádám Lajos végül is megkezdhette munkáját. A tanács – kényszerű lé-pései ellenére – osztotta az orvosi kar tudományos és kultuszpolitikai aggályait. Felterjesztésében kifejtette, hogy az önkormányzati testek csak akkor lehetnek életképesek, ha érdemleges hatáskörük van, és az egyik legérdemlegesebb jog éppen a jelölés kiváltsága. „A Szenátus a jelen ki-nevezést – szólt a tanácsi határozat – az utolsó esetnek tekinti, melyben a sérelmes módon kinevezett tanártól a hivatali esküt kivette, mert ha a jövőben hasonló eset ismétlődnék – tudniillik, hogy valakit az Egyetem meghallgatása, vagyis szabályszerű tárgyalás és kandidáció nélkül nevez-nének ki egyetemi tanárrá –, az Egyetemi Tanács az illetőtől a hivatali esküt nem fogja kivenni.”¹⁸

Nem tudható, hogy a fenti csatározásnak része volt-e benne, minden-esetre az elkövetkező időszakban a kinevezési procedúrák konfliktusmen-tesebben zajlottak, a minisztérium igyekezett körültekintőbben eljárni. Ami persze nem jelenti azt, hogy nem fordultak elő olyan esetek, hogy gyen-gébb képességű szakember, politikai és személyi befolyás következtében, egyetemi tanári kinevezést kapott. Klebelsbergnek egy 1930-as megjegy-

¹⁶ Az Egyetemi Tanács 1927. január 24-i ülésének jegyzőkönyve. SOTE Levéltára.

¹⁷ Klebelsberg 1927. január 21-i leirata az Egyetemi Tanácshoz. SOTE Levéltára.

¹⁸ Az Egyetemi Tanács 1927. január 24-i ülésének jegyzőkönyve. SOTE Levéltára.

zése is erre a jelenségre utal: „belső undorról” beszélt, amit az kelt benne, ha politikai befolyásra „tárgyilag indokolatlan” kinevezést kell eszközölnie. Az ilyen eljárásoknak mindenesetre az is következménye lett, hogy néhány kiváló tudós Magyarországon nem juthatott egyetemi katedrához, s emiatt külföldön folytatott kiemelkedő jelentőségű kutatásokat.

Az Ádám-ügy előtt nyolc évvel, az 1918-as polgári demokratikus kormányzat idején a politikai hatalom és a budapesti tudományegyetem közötti legnagyobb hullámokat verő konfliktus szintén a kinevezési eljárás kérdéséből származott. A kormány új tanszékek felállítását és ezzel együtt új tanárok kinevezését szorgalmazta, elsősorban a jogi karon. Ebben a törekvésében az egyetem és a karok ellenállásába ütközött.

1918 novemberében Lovászy Márton kultuszminiszternek még sikerült elérnie az egyetemen, hogy az „országos politikai érdekeket” és a jelölt „erényeit” elismerve, a jogi kar titkos szavazással egyhangúlag meghívja Somló Bódog kolozsvári tanárt az Általános Jogtan és Enciklopædia tanszékre. Lovászy ezután közölte: a hagyományos eljárás mellőzését, amelyre Somló kinevezésekor került sor, nem kívánja gyakorlatná tenni, és a tanszékek betöltésénél „megőrzendőnek tartja az egyetemi autonómiát”. Kijelentése ellenére hamarosan arról értesítette a kart, hogy hét új tanszék szervezését várja el, amelyekre a kinevezendő személyeket is megnevezte. A kar ebbe már nem kívánt belemenni, és kérte a minisztert, hogy írjanak ki pályázatot a tanszékvezetői posztokra.

Lovászy utóda időközben Kunfi Zsigmond lett. Kunfi 1919 januárjában a minisztertanács felhatalmazása alapján a hét új tanszékét önhatalmúlag megszervezte, és azokra új egyetemi tanárokat neveztetett ki. A miniszter azzal indokolta az eljárását, hogy a forradalom szellemi vívmányait meg kell védeni, majd az egyetem újabb tiltakozását ellenforradalmi megnyilvánulásként értékelte. Az egyetem még ekkor is hajthatatlan maradt, és megtagadta az új tanároktól az eskü kivételét. Erre a miniszter felfüggesztette az egyetem autonómiáját, és az intézmény élére Jászi Oszkár személyében kormánybiztost, a bölcsészeti és jogi karra új dékánt nevezett ki.¹⁹

Kunfi az események után kijelentette, hogy ideiglenes intézkedésekről van szó. Csupán a demokratikus átalakulás, az új egyetemi szellemiség meggyökereztetése érdekében avatkoztak be, az egyetem merev ellenállását akarták megtörni, és hosszú távon nem kívánják az egyetemi autonómiát kétségbe vonni. Közölte azt is, hogy a tervbe vett reformok megvalósulása után az egyetem szabadságát intézményesen biztosító egyetemi törvényt alkotnak.

¹⁹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. I. m. 256.

A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikája azonban már bevallottan nem tekintette az autonómiát megőrzendő értéknek, és határozottan hozzálátott az átszervezéshez. A Közoktatásügyi Népbiztosság erősen centralizált irányítást alakított ki, és döntések sorozatával borította fel az egyetem hagyományos struktúráját. Feloszlatta az Egyetemi Tanácsot, a kari tanácsokat, és az intézmény élére Dienes Pál személyében politikai megbízottat helyezett. A fakultások élére kinevezett dékánok kerültek, a tanári kar „megbízhatatlan” részét eltávolították, és helyettük „haladó gondolkodású” oktatókat bízta meg. 1919 áprilisában az egyetem ideiglenes szervezetéről és ügyviteléről rendeletet adtak ki, amelyben az egyetemi tanácsról nem történt említés; adminisztratív hatáskörének megszüntetése miatt a rektor szerepe meglehetősen formális lett, és csak azok a feladatai maradtak meg, hogy képviselje a karokat, vezesse a szertartásokat, szervezze a karok közötti egyeztetéseket. A kari ügyeket a dékán és a kari bizottság megosztva intézte. A rektor, a dékánok és a tanszéki segédszemélyzet kinevezését a szervezeti szabályzat a népbiztos feladatává tette.²⁰

A tanári kinevezések mellett az egyetemi autonómia körébe tartozott a tanárok javadalmazása is. A jövedelmekről a dualizmus idején is többször tárgyaltak, vitatkoztak a VKM-mel. A budapesti egyetem időről időre jelezte a fizetésemelés szükségességét. A tanári béreket eredetileg Mária Terézia állapította meg 1200 Ft-ban, amely összeg 1868-ig volt érvényben. Akkor az alapfizetést 2500 Ft-ra emelték, amelyet még a „lakáspénz” (a szolgálati lakás hiányában adott pótlék), a leckeépénz és a szigorlati díjak egészítették ki, illetve a különórák, az orvosi magánpraxis, az Akadémia tagjainak tiszteletdíja, a szerkesztés és a publikációs honoráriumok növelhették az összeget. Elégedetlenséget az keltett, hogy az 1868-as rendelkezés évtizedekig nem változott, a jövedelmek reálértéke viszont folyamatosan csökkent. A 19. század utolsó évtizedeiben már a minisztérium is felismerte, hogy a helyzet tarthatatlan, és hozzálátott egy átfogó javadalmazási reform megvalósításához. Ám első lépésével inkább „visszavett”: el akarta törölni a leckeépénz²¹ intézményét, amivel ugyancsak felzúdulást okozott a pesti egyetem karain. Pedig a leckeépénz ellen komoly érvek szóltak. A hallgatók jelentős része csak a minimális óraszámot jegyezte be; a főtárgyakat oktató professzorok némelyike aránytalanul nagy jövedelemhez jutott, míg mások jóformán csak a fizetésükre voltak utalva. A jogi karon viszont rámutattak arra,

²⁰ LADÁNYI Andor: *A felsőoktatás irányításának történeti alakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. 24.

²¹ A hallgatók a felvett órákért úgynevezett leckeépénzt fizettek, amely a nyilvános tanárok kiegészítő jövedelme, a magántanároknak kizárólagos egyetemi keresete volt.

hogy a leckepezés fontos jövedelemkiegészítő, és arra ösztönzi a tanárokat, hogy minél több kollégiumot hirdessenek meg. A leckepezést ez utóbbival összefüggésben a tanszabadság egyik alappilléreként értelmezték.

A minisztert nem befolyásolták az ellenvetések, és az 1890/91-es tanévtől a tandíj – amelynek egy részét a tanároknak juttatták – felváltotta az 1850 óta létező leckepezést. A kiesett tanári jövedelemrészt igyekezett pótolni az 1900. június 1-jén életbe lépő jogszabály, amely méltányos bérezést vezetett be: a nyilvános rendes tanárok fizetése 6000 korona, lakáspénzük 1600 korona, évötödös pótlékuk 800 korona lett, a nyilvános rendkívüli tanároknak pedig 4000 korona fizetés, 1200 korona lakáspénz és 400 korona évötödös pótlék járt.²²

A minisztérium tovább folytatta a tanári javadalmazás átfogó rendezését, és 1905-ös intézkedésével a leckepezés ügyéhez hasonló vihart kavart. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium által kiadott *Hivatalos Közlöny* 1905. évi 2. számához egy mellékletet csatoltak *A VKM központi és külszemélyzetének rangsorozata* címmel, amelyben az egyetemen oktatókat fizetési osztályokba sorolták. A jogi, a bölcsész- és a teológiai kar sérelmezte egyrészt, hogy az egyetem nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárait nem a helyes rangsor szerint sorolták fel, másrészt pedig hogy a tanárokat mint a minisztérium külső személyzetét vették nyilvántartásba. Felróták, hogy a fizetés szempontjából is meghatározó rangsor összeállításánál nem csupán a budapesti egyetemre való kinevezés időpontját, hanem az esetlegesen más egyetemen történt tanári kineveztetés idejét is figyelembe vették. Az egyetem, illetve a karok autonóm állását bántotta, hogy a minisztérium a rangsort nem az adott autonóm karok kebelébe való bejutás alapján állapította meg, és az egyetem ily módon más intézményekkel „összeboronáltatott”. A karok szerint egy rangsornak éppen az a lényege, hogy körülsáncolt keretet képezzen, amelybe csakis egyetlen pontról, a legvégéről lehet bejutnia annak, aki nem abban a keretben kezdte meg szolgálatát.

Hozzáfűzték továbbá, hogy minden egyetemnek van saját belső élete, amelyben a rangidősség is szerepet játszik, az egyetemi élet belső struktúráját viszont az ilyen rendelkezés instabillá teheti. „Amit [a VKM] leginkább sért – nyilatkozták az egyetem karai –, az egyetemünk autonómiája, mit egyáltalán nem hajlandó respektálni. Ezt a részünkről nem egyszer és nem ok nélkül hangoztatott autonómiát elkoptatott frázisnak látszik tekinteni, amelynek még azt a keretét sem hajlandó figyelembe

²² Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. I. m. 236.

venni, amelyet a ma fennálló szabályok is biztosítanak. Sajnos azokon a nyomokon halad, amelyeket a közoktatási kormány már több ideje tapos. Pedig megfelelő felső közoktatás a modern élet világában sem képzelhető jól az egyetemek autonómiájának bizonyos mértéke nélkül... Az állam minden hathatós támogatása dacára, az állam felügyelete alatt, s bizonyos méretű ingerenciája mellett az egyetem autonóm életet él, ami bizonyos tekintetbevételt igényel. Ezt a bürokratikus életben kifejtett öszlétszámi koncepciókkal nem üdvös megzavarni. Ha ennek engednénk, könnyen a professzorok kandidációját illető jogunk is megcsönkulhatna. Hisz az öszlétszámok háttérében nem is annyira a kinevezések, mint inkább az áthelyezések állnak... melyek esetében a sérelmezett eljárás szerint, a nálunk rektorságot viselt kollégáink is háttérbe szorulnának olyanokkal szemben, akik nálunk még dékánsságot sem viseltek. Nem engedhetjük, hogy egyetemünk individualitását belőle kiöljék.”²³

Sérelemként élte meg tehát az egyetem azt a rendelkezést, amely a szakirányítás szempontjából tulajdonképpen indokolható volt: a tanárokat mint köztisztviselőket fizetési osztályokba akarták sorolni. A köztisztviselői helyzettől az autonómiát – érthetően – távolinak látták, és megfogalmazták az igényt: „Mentek akarunk lenni minden olyan korlától, mely bennünket, egyéneket, holt tömeggé tesz. Mi egyénileg akarunk élni, gondolkodni, kutatni.”²⁴

A kandidáció jogának védelme mellett az egyetem tanárai tehát a fizetési osztályokba történő sorolást is a tanszabadság autonóm intézményével hozták összefüggésbe. Ennek kapcsán merül fel a kérdés: vajon a tanszabadság intézménye minden körülmények között pozitívan hat-e az egyetemi életben. A magyarországi egyetemtörténetet vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a tanszabadság a 19. század közepétől a méltatás mellett nemegyszer bírálat tárgyává is vált. Sokan rámutattak arra, hogy ha ezt a szabadságot túlzásba viszik, az oktatásban eluralkodhat a rendszertelenség és a tervszerűtlenség. Előfordulhat, hogy az előadások nem lesznek elég tartalmasak, a hallgatók tanulási szabadsága pedig a nem tanulási szabadságává válik. A hatékonyság érdekében tehát szükség van bizonyos mértékű kontrollra, az oktatás, esetleg a kutatás mozgásterének megszabására, strukturális és tartalmi keretekre egyaránt. Az autonóm oktatási és kutatási elképzeléseket ilyen kereteken belül kell megvalósítani. Több egyetemen és karon a „Szabályozni a tanszabadságot, de nem zavarni a tudós-oktató ideális munkáját” alapelvet próbálták követni.

²³ A tanári rangsor kérdése a budapesti királyi magyar tudományegyetemen. 1905. ELTE Levéltára.

²⁴ Uo.

A Műegyetemen az 1870-es években követték immár tettek is a felismerést. Kezdetben itt is korlátozás nélkül érvényesült a tanszabadság. A tanárok eldönthették, mit adnak elő, a hallgatók pedig azt, hogy milyen sorrendben hallgassák az előadásokat. Kiderült azonban, hogy megfelelő műszaki tudás csak az egyes tárgyak egymásra építésével sajátítható el, így az egyetem vezetése az 1874/75-ös tanévtől kezdődően kész tantervet adott ki, követésre ajánlva a hallgatóknak. 1882-ben módosították az intézmény szabályzatát, és kötelező tanrendet írtak elő a mérnökhallgatóknak. A budapesti egyetem orvosi karán is kötöttebb volt az oktatási rendszer; az 1875. évi rendelet szerint a hallgató maga válogatta össze ugyan az órákat, ám a vizsgák kényszere gyakorlatilag előírta a tanulmányok szigorú menetét. A kar által nyomtatott kiadvány ajánlotta „a megfelelő félév tárgyaitak felvételét, s a medikusoknak nem volt tanácsos attól eltérniük, bár tanulmányaikat tetszésük szerinti hosszúságúra nyújthatták”.²⁵ A tanszabadságot legkevésbé a jogi és a bölcsészkaron korlátozták, bár a jogi karon is előírták az egyes vizsgákhoz kapcsolódó tárgyakat és azok óraszámát. Minél jobban kidomborodott tehát az egyetem „szakiskola” jellege, annál inkább szükségesnek tartották a tanulmányokat szervesen egymásra építő tanrendet, amely természetesen a hallgatói mozgásszabadság ellen hatott.

1920 márciusától júliusig az Egyetemi Tanács és a VKM között rendkívül éles vita zajlott le a fegyelmi jogkör értelmezése körül, amely lényegében az egyetemi autonómiát érintő hatásköri vita volt. Az Egyetemi Tanács, amely az 1918/1919-es események után több egyetemi tanár, magántanár és hallgató ellen fegyelmi eljárást indított, 1920. március 20-i ülésén úgy határozott, hogy az egyetemi tanári testület tagjairól hozott határozatai ellen nincs helye fellebbezésnek. A Hatósági Szervezési Szabályzat 20. paragrafusában értelmében ugyanis a Tanács a legfelsőbb egyetemi hatóság, ebből kifolyólag egyetemigazgatási felügyelet és kizárólagos fegyelmi jogkör illeti meg az oktatói testület fölött. A Tanács véleménye szerint a VKM-hez való fellebbezés lehetősége az egyetem önkormányzati jogaiba ütközne, és ezzel az egyetemi tanári függetlenség elve sérülne, ha a fegyelem gyakorlása végső soron a kormányzatot illetné meg, és a hozzá való fellebbezés alkalmat adna arra, hogy a Tanács esetleges felmentő ítéletével szemben a VKM fegyelmi úton akár hivatalvesztésre is ítélhessen egyetemi tanárt.²⁶

²⁵ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. I. m. 211.

²⁶ A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem joghatósága fegyelmi ügyekben. 1920. ELTE Levéltára.

Az Egyetemi Tanács 1920-as állásfoglalása szerint a VKM-et az 1848: XIX. tc. által kimondott joghatósága kizárólag arra jogosítja fel, hogy ha az eljárás során jogszabálysértést tapasztal, megsemmisítheti a Tanács határozatát, és a Tanácsot új határozat hozatalára utasíthatja. „Az önkormányzatnak legszorosabb velejárója az önkormányzati testület tagjai irányában a fegyelmi joghatóságnak kizárólag és végérvényesen az önkormányzati szervek által való gyakorlása... Az ügyek intézése autonóm hatáskörbe tartozik, hacsak pozitív rendelkezés *verbis expressis* kivételt nem tesz. Ily kivételes rendelkezés hiányában a szabály, azaz az önkormányzat érvényesülése, a fegyelmi joghatóság gyakorlása körül is... érvényre emelést követel. Amennyiben a VKM-ot a felső fokú érdemleges fegyelmi joghatóság megilletné, akkor valójában ő és nem a Tanács kezelné a fegyelmet, amit pedig a 20. § egyenesen kizár”²⁷ – fogalmazott a tanácsi felirat.

A VKM a Tanács érvelését nem tartotta elfogadhatónak. A miniszterium az 1848. évi XIX. tc.-re hivatkozott, amelynek értelmében az egyetem a miniszter hatáskörébe tartozik, tehát annak rendelkező, felügyelő és ebből következően fegyelmi hatósága alatt áll. A minisztériumi leirat hangsúlyozta: az Egyetemi Tanács csupán az egyetemi szervezet belső életének keretében a legfelsőbb autonóm szerv, és ez a minősége egyáltalán nem jelenti azt, hogy fölötte az egyetem ügyeiben más magasabb állami fórum ne lehetne. A VKM fegyelmi joghatósága így nem ütközik az egyetem önkormányzati jogállásába, hiszen az állami hatóságot megillető fegyelmi jog – amint azt a törvényhatóságok felett a belügyminisztert megillető legfelsőbb fegyelmi hatalom példája bizonyítja (1886: XXIII. tc.) – nem áll ellentétben az önkormányzat alapelvével.²⁸

Az Egyetemi Tanács 1921 júliusában terjedelmes elaborátum formájában ismételte meg az álláspontját, a VKM azonban erre már nem reflektált.

Az újabb alapítású magyar egyetemek autonómiája

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, megtörve a pesti intézmény hegemóniáját, további egyetemeket alapítottak, minek következtében a dualista korszak végére Magyarországon már öt egyetem létezett. A budapesti mellett időrendben a második volt az 1872-ben létrehozott (1872. évi XIX. tc.) kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

Tudományegyetem; a harmadik a szintén 1872-ben egyetemi rangra emelt technikai főiskola, a Magyar Királyi József Műegyetem; a negyedik és az ötödik pedig az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel alapított pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és a debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem.

A trianoni békeszerződés következtében újra lényegesen módosult az egyetemi intézmények hálózata. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem átmenetileg Budapesten folytatta működését, majd az 1921. évi XXV. tc. értelmében a pozsonyi egyetemet Pécsre, a kolozsvárit pedig Szegedre telepítette a kormányzat. Az 1920. évi XXXI. törvénycikkkel egy új intézmény is létesült, a Budapesti Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar. Sajátos különállás jellemezte ezt a kart, mivel szervezeti kereteit ideiglenesnek tekintették. A közoktatási kormányzat úgy tervezte, hogy a későbbiek során vagy teljesen integrálódik a budapesti egyetem szervezetébe ötödik fakultásként, vagy közgazdasági egyetemmé alakul át.

Az egyetemi intézményhálózatot ismét módosította az 1934. évi X. törvénycikk: a Műegyetem, a Közgazdaságtudományi Kar, az Állatorvosi Főiskola, valamint a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola egyesítésével létrehozta a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet. Később, az ország területi változásaival összefüggésben, a kormányzat az 1940. évi XXVIII. törvény alapján újjászervezte a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, illetve ez a törvény rendelkezett a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról is.

A felsorolt új felsőoktatási intézmények jogi helyzetét, autonómiáját a felállításukról intézkedő törvények, illetve az ezek után megszülető egyetemi szervezeti szabályzatok tükrözik. Az utóbbiakat a VKM rendeleti úton adta ki, akárcsak a tanulmányi, fegyelmi és tandíj szabályzatokat, amelyekben a képzésre vonatkozó rendelkezéseket foglalta össze.

A kolozsvári egyetem felállításáról rendelkező 1872. évi XIX. tc. és a debreceni, illetve a pozsonyi egyetem felállítását elrendelő 1912. évi XXXVI. tc. által a budapesti egyetem részletesen nem szabályozott önkormányzati rendszere példaként a *Corpus Juris*ba is bekerült. Ezek a jogszabályok a pesti egyetem szervezeti kereteit jelölték ki az új intézményeknek is. Az 1872. évi XIX. tc. 2. §-a így fogalmazott: „Addig, amíg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik, a pesti magyar királyi egyetemen jelenleg fennálló szabályok ezen egyetemre nézve is érvényesek.”²⁹ A pesti egyetem, illetve annak karai különösen az Ádám-ügy kapcsán hangsúlyozták, hogy ezzel az államhatalom az

²⁹ Magyar Törvénytár, 1872–74. Franklin Társulat, Budapest, 1896. 40.

egyetem jogszokásait törvényerejűeknek ismerte el, beleértve a kinevezési eljárást is, amellyel kapcsolatban az 1872-es jogszabály a következőket mondta: „Az egyetem rendes és rendkívüli tanáira nézve a miniszter az illető kar meghallgatása után tehet előterjesztést a kinevezésre.”³⁰ Az 1912. évi XXXVI. tc. megfogalmazása tartalmilag ezzel megegyező: „...a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető tudományegyetem meghallgatásával teszi meg előterjesztéseit.”³¹

A törvénycikk kapcsán kiadott és az eljárás részleteiről intézkedő debreceni és pozsonyi egyetemi szervezeti szabályzat 26. §-a megszabta, hogy az egyetemi tanári állások pályázat vagy meghívás útján tölthetők be. Pályázat esetén a kar jelöl, a miniszter pedig a jelölés figyelembevételével előterjesztést tesz a kinevezésre.³² Ugyanezen szabályzat 7. §-a kimondta, hogy az egyetem, annak meghallgatása után, új karokkal is kiegészíthető. A pesti egyetem orvosi kara az Ádám-ügy során felhívta a minisztérium figyelmét arra, ha a kolozsvári, a pozsonyi, a debreceni egyetemre nézve a pesti egyetem szabályai törvényerejűnek mondták ki, akkor azok egyértelmű szabályai ránézve hasonlóan érvényesek, hiszen a pesti egyetem autonómiája nem lehet alacsonyabbrendű, mint az említett egyetemeké.

Ha összehasonlítjuk, bizonyos különbségek derülnek ki a magyarországi egyetemek működési mechanizmusában. Eltérő volt például az egyetemi tanács és a karok közötti viszonyrendszer. A pesti egyetemen az Egyetemi Tanács „gyakran állást foglalt az egyes karok tanulmányi, tanszékszervezési és személyi kérdéseiben, késleltetve vagy megakadályozva azok megoldását, és a tanszékbetöltések során megváltoztatva a karok jelölési sorrendjét”.³³ Kolozsvárott viszont az egyes karok nagy önállóságot élveztek, olyannyira, hogy Trefort 1886 szeptemberében megjegyezte: „Az egyetem tanácsa majdnem teljesen nullificáltatik, egyszerű postája a karoknak.”³⁴ A debreceni és a pozsonyi egyetem szervezeti szabályzata is hangsúlyozta a karok önállóságát, kimondva, hogy az egyetemi tanács „a tudománykaroknak a tanszékek betöltésére, nemkülönbön a segéd-tanszemélyzet megválasztására vonatkozó határozatait érdemlegesen nem bírálhatja felül, s a betöltésre nézve javaslatot nem tehet”.³⁵

³⁰ Uo.

³¹ *Magyar Törvénytár, 1912.* 524.

³² Szabályzat a debreceni és pozsonyi egyetemek szervezetéről. Lásd *Magyarországi Rendeletek Tára, 1914/105.* 120 VM. rendelet.

³³ LADÁNYI Andor: *A felsőoktatás irányításának történeti alakulása.* I. m. 21.

³⁴ Trefort 1886. szeptember 9-i leirata az Egyetemi Tanácshoz. Közlj: uo. 21.

³⁵ Szabályzat a debreceni és pozsonyi egyetemek szervezetéről. Lásd *Magyarországi Rendeletek Tára, 1914.* 61. §.

A Műegyetemen sajátos struktúra alakult ki. A Műegyetemi Tanácsnak tagja volt minden rendes és rendkívüli tanár, valamint a magántanárok két képviselője. Létezett emellett a rektorból, a prorektorból, a dékánokból és a gazdasági előadói feladatokat ellátó professzorból álló rektori tanács. Ez a testület végezte a gyakorlati irányítást, míg az egyes osztályok (nem karok!) tanártestületeinek feladata szakkérdésekben indítványok és előterjesztések tételére, véleményadásra, valamint a hallgatók magaviselete feletti örökösre korlátozódott.

Az 1940. évi XXVIII. tc. értelmében újjászervezett kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem szervezeti szabályzata a karok önállóságát rögzítette. Kimondta, hogy az egyetemi tanács a karoknak a hatáskörükbe tartozó igazgatási ügyekben hozott határozatait hivatalból nem bírálhatja felül, de a Műegyetem szabályzatához hasonlóan lehetővé tette, hogy a tanszékek betöltésére vonatkozó kari határozatokat az egyetemi tanács véleményével együtt terjeszthesse fel a minisztériumnak.³⁶

A rektorválasztásban is mutatkoztak eltérések. Az egyetemen első emberét a tudományegyetemen évenként elektorok választották, a karok sorrendje szerint a Műegyetemen viszont gyakran 2–3 évig is ugyanaz volt a rektor, és választásában valamennyi rendes és rendkívüli tanár, valamint a magántanárok két képviselője is részt vett.

A Műegyetem az 1934. évi X. tc. alapján létrejött József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem megalakulása után új szervezeti szabályzat szerint működött. Áttért az osztályokról a kari struktúrára, és a tudományegyetemekhez hasonlóan állapította meg a rektorválasztás rendjét. A Műegyetemi Tanácsot is kiegészítette a karok egy-egy választott képviselőjével.

A tudományegyetemen és a műegyetemen kívül a többi felsőoktatási intézmény nem rendelkezett autonómiával, hanem az egyes minisztériumok centralizált irányítása alatt állt. A gazdasági akadémiákra például a Földművelésügyi Minisztérium nevezte ki az igazgatókat határozatlan időre. A tanári testületek jogköre minimális volt, a tanári állásokat – a testület véleményét meg sem kérdezve, egyszerű – kinevezéssel töltötték be.³⁷

Összegzőképpen elmondhatjuk: a vizsgált időszakban egyetemeink rendelkeztek azokkal a jogokkal és jegyekkel, amelyek az egyetemi autonómiát a korszak Európájában általában jellemezték. Létezett az egyetem, illetve a karok képzési követelményeit szem előtt tartó tanszabad-

³⁶ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szervezeti szabályzata.* Budapest, 1943.

³⁷ LADÁNYI Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 49.

ság; a tanári kinevezések a kandidáció lehetősége mellett és többnyire annak figyelembevételével történtek; az önkormányzati szerveknek (egyetemi tanács, kari tanácsok) autonóm hatásköreik és a tanári testületek által választott képviselőik (rektor, dékánok) voltak. Az önkormányzati szervek nem egyszer eredményesen képviselték akarataikat, védtek az egyetem jogait a végrehajtó hatalom törekvéseivel szemben; ez így volt végig, noha a minisztérium a kiegyezés után egyre több igazgatási jogot vont magához. A tárca az egyetemi törvény felügyeletre vonatkozó passzusa alapján érezte magát feljogosítva a beavatkozásokra.

A minisztériumban az a nézet uralkodott, hogy a kormányzat inkább az adminisztratív, az egyetem pedig a tanulmányi és tudományos kutatást érintő kérdésekben jusson döntő jogokhoz; ezen belül az egyetemnek a tanulmányi ügyekben élveztek szélesebb autonómiát. „A karoknak és az egyetemnek – állítja a pesti egyetemre vonatkozó, de a többi magyarországi egyetemre is érvényes jellemzés – széles körű jogai voltak tanulmányi és tudományos programjaik meghatározásában. A karok (és az egyetem) tett javaslatot a tanszékek betöltésére, pályázatok kiírására, tudós férfiak meghívására... doktorátusra bocsáthattak jelölteket, és dönthettek alkalmasságukról, felavatásukról. Az egyetem maga állapította meg tanrendjét, az előadások tárgyát és körét. Az autonómiának ezt a területét a minisztérium a lehetőségekhez képest igyekezett tiszteletben tartani.”³⁸

Bár az egyetemi tanácsok – különösen a pesti egyetemen – időnként beavatkoztak tudománykari ügyekbe is, az egyes fakultások a szakkérdésekben, a személyzeti és egyéb belügyekben meglehetősen önállóak voltak. A kari autonómiát a kari tanácsok képviselték, amelyekben a szervezeti szabályzatok tekintélyes túlsúlyt biztosítottak a nyilvános rendes tanároknak az oktató személyzet más rangú és rendű tagjaihoz képest. Ez a tényező egyetemeink polgári korszakbeli autonómiáját meglehetősen „arisztokratikussá” tette, ami egyúttal kedvezett a rosszul megszervezett autonómiák körtünetének számító belterjesség kialakulásának is. A karokon sok esetben befolyásos professzori csoportok jöttek létre; akarataik a fakultás ügyeiben perdöntőnek számított, noha döntéseiket nem mindig hozták szakmai alapon. A belterjesség negatív következményei leginkább a személyi kérdésekben, a professzori pályázatok elbírálásakor mutatkoztak meg. A kari jelölés folyamatában a legkülönbözőbb rokon- és ellenszenvet, kapcsolati érdekek, vagy akár a szakmai

³⁸ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 242.

féltékenység akadályozhatta az elfogulatlan, tudományos szempontú döntéshozatalt, és ez esetenként oda vezetett, hogy igazi tehetségek nem jutottak katedrához. A századforduló időszakától egyre gyakrabban hangzottak el bírálatok a tanári karok minőségére, tudományos munkásságának értékére vonatkozóan – ez a probléma a képviselőházi beszédektől a sajtócikkekig lépten-nyomon felbukkant.

Az egyetemi önkormányzatiság keretei, fő jellemzői, mint láthattuk, nyolcvan éven át lényegileg nem változtak. A második világháború után azonban már maga az autonómia is veszélybe került, és rövid idő alatt valóban az enyészeté lett.